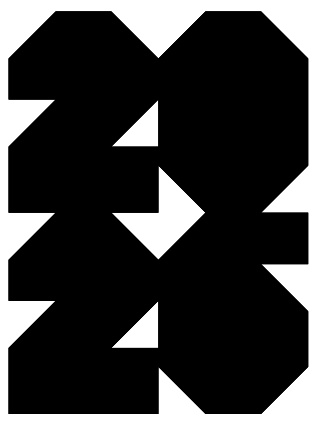

Barcelona
2026
Capital Mundial
de l'Arquitectura

(in)visibles

posada en valor d'un patrimoni arquitectònic femení

Invisibilització

// Nom femení //
Acció i efecte de fer invisible, d'amagar.

Aquest mecanisme consisteix a amagar una persona, un grup o un fenomen social. Pot tractar-se d'un mecanisme conscient o inconscient, voluntari o no.

L'exposició (IN)VISIBLES va néixer durant una vetllada de trobades sobre el tema del gènere en l'arquitectura organitzada pel col·lectiu MéMo el 2021.

Inicialment, comptava amb tretze retrats, però en algunes de les itineràncies ha estat ampliada amb nous casos fins a assolir la xifra de dinou retrats.

L'actual exposició a Barcelona incorpora tres retrats locals.

Aquesta exposició pretén destacar el fenomen de la invisibilitat que ha afectat les dones arquitectes, urbanistes i dissenyadores al llarg de la història i que encara persisteix avui dia.

Aquest fenomen provoca que les seves contribucions siguin esborrades, a través de múltiples processos. Pot consistir a relegar-les a un segon pla, a minimitzar les seves accions, a atribuir la seva feina a algú altre o bé a no citar-les als crèdits. Massa sovint, han estat considerades la dona o l'assistent de «tal» en contra de la seva voluntat i, de vegades, en contra de la dels seus col·laboradors masculins. En ocasions també s'han autoinvisibilitzat per decisió política, social o familiar, tot adaptant-se a les regles imposades pel patriarcat.

Amb aquesta exposició, pretenem ajudar a destacar la contribució d'aquestes dones al nostre patrimoni arquitectònic.

Presentem retrats de diverses dones arquitectes, dissenyadores i urbanistes, així com històries dels processos d'invisibilitat que van experimentar a llarg termini o en un moment específic de les seves vides. Us convidem a «aixecar el vel» sobre aquelles que han contribuït a escriure la història de l'arquitectura des del segle XIX fins a l'actualitat.

«L'arquitectura és, sobretot, un treball d'equip, com el cinema. Simplement en arquitectura mai no hi ha crèdits.»

Beatriz Colomina, historiadora del disseny, catàleg de l'exposició *Modern Women* al MoMA de Nova York, 2010.

exposició de

MéMo (Mouvement pour l'équité dans la maîtrise d'oeuvre), associació francesa de gestió col·lectiva formada el 2017 i composta per una vintena de professionals i estudiants. L'objectiu principal de l'associació és lluitar per la igualtat de la dona en els camps de l'arquitectura, el paisatgisme, l'urbanisme i el disseny. MéMo té la seu a la Cité Audacieuse de París, un centre feminista que acull nombrosos esdeveniments compromesos i reuneix desenes d'associacions feministes que hi treballen cada dia per promoure els drets de les dones.

El globus vermell, associació cultural sorgida el 2009 amb l'objectiu de fomentar el coneixement de la ciutat i l'arquitectura mitjançant la imaginació, la reflexió i el debat i involucrar la ciutadania a exercir el dret a la ciutat. Divulguem coneixements i proporcionem eines perquè la ciutadania pugui desenvolupar un major esperit crític cap al nostre entorn construït i, així, participar de manera més exigent i propositiva del «fer ciutat». La funció de l'associació és promoure l'arquitectura i l'urbanisme com a valor social, com a part integrant de la vida quotidiana de les persones i com a valor escolar pel desenvolupament d'infants i joves. Desenvolupem la nostra tasca mitjançant projectes de divulgació (visites guiades, itineraris, tallers, publicacions, exposicions...) i procés de participació ciutadana.

en el marc de

Aquesta exposició forma part de la programació de **Barcelona 2026 Capital Mundial de l'Arquitectura**, designació de la UNESCO i la UIA (Unió Internacional d'Arquitectes) que converteix la ciutat en un fòrum global d'arquitectura, urbanisme i paisatgisme. Al llarg de deu mesos, l'Ajuntament de Barcelona desplegarà una programació multidisciplinària realitzada en col·laboració amb escoles, universitats i entitats professionals i culturals. A més a més, Barcelona també acull el Congrés Mundial d'Arquitectes de la UIA 2026, consolidant-se com l'epicentre mundial de l'arquitectura. Barcelona 2026 Capital Mundial de l'Arquitectura compta amb el suport de l'Ajuntament de Barcelona, la Generalitat de Catalunya i el Ministeri d'Habitatge i Agenda Urbana.

Consulteu l'exposició en format digital en els següents idiomes.

català

castellano

english

français

Marion MAHONY GRIFFIN

Arquitecta nord-americana // 1871-1961

Marion Mahony Griffin va ser una de les primeres dones nord-americanes a graduar-se en arquitectura i la primera dona a exercir a l'estat d'Illinois. Reyner Baham, un dels crítics d'arquitectura més reconeguts del segle XX, descriu Marion Mahony Griffin com «la primera dona arquitecta d'Amèrica (i potser del món) que no tenia necessitat de demanar disculpes en un món d'homes».

És el 1894 quan esdevé la segona dona a obtenir el títol d'arquitectura del prestigiós Institut Tecnològic de Massachusetts (MIT).

El 1895, és la primera empleada de Frank Lloyd Wright. Al costat del gran arquitecte, dissenya edificis i mobles i fa aquarel·les per il·lustrar els seus projectes. Les imatges que pinta es converteixen en la signatura de Frank Lloyd Wright, tot i que, malauradament, ell mai li reconeix el mèrit per les diferents feines que realitza.

Avui dia els historiadors li atribueixen la producció de més de la meitat dels dibuixos del llibre de Wright, *Ausgeführte Bauten und Entwürfe, von Frank Lloyd Wright*, obra publicada a Berlín el 1910 per Wasmuth, després que Wright marxés

d'Alemanya, i descrita com una de les més influents del segle XX.

Barry Byrne, un altre membre de l'estudi de Wright, afirma que Marion Mahony Griffin va ser «la persona més talentosa de l'equip de Wright», i dubta que de l'estudi hagués sortit mai ningú tan dotat com ella. Tot i això, al despatx del famós arquitecte mai va ser realment reconeguda pel seu valor.

El 1909, Frank Lloyd Wright marxa dels Estats Units, tot deixant enrere l'estudi i la família, per fugir a Europa amb una clienta casada. En aquell moment ofereix a Marion Mahony Griffin l'oportunitat de fer-se càrrec del seu estudi, però per raons desconegudes ella s'hi nega. Finalment, l'estudi és adquirit per Hermann Von Holst, i Marion Mahony-Griffin n'esdevé l'arquitecta principal.

El 1911, es casa amb Walter Burley Griffin, i junts funden un estudi que segueix el moviment de la Prairie School. Treballen en diversos centenars de projectes als Estats Units, Austràlia, on viuen entre 1914 i 1937, i l'Índia, inclòs el disseny de Canberra, la Capital Federal de la Commonwealth d'Austràlia, arran d'un concurs que guanyen el 1912.

Eileen GRAY

Arquitecta i dissenyadora irlandesa // 1878-1976

Després d'estudiar pintura a la Slade School of Fine Art de Londres, Eileen Gray va a París i s'inicia en l'art de lacar mobles. És gràcies a la seva exploració d'aquesta tècnica que comença a donar-se a conèixer. El 1913, exposa al Salon des Artistes Décorateurs, on obté un cert reconeixement entre els amants de l'art i els col·leccionistes.

En aquest context coneix l'home que es convertirà en el seu company i, a través del qual, descobrirà el moviment modern: Jean Badovici, editor de la revista L'Architecture Vivante.

El 1922, obre una botiga a París, La Galerie Jean Désert, al carrer Faubourg Saint-Honoré.

El 1925, amb l'Exposició Internacional d'Arts Decoratives i Industrials Modernes, Eileen Gray s'apassiona pel moviment De Stijl i s'orienta cap a la creació de mobles funcionals, fets de tubs metàl·lics, primer lacats i després niquelats o cromats.

No obstant això, ja des de 1924 Eileen Gray s'introdueix en l'arquitectura, que aprèn principalment gràcies a una altra jove arquitecta: Adrienne Gorska.

El 1926, mentre està construint la Vil·la E-1027, Jean Badovici presenta Eileen Gray a Le Corbusier.

La casa s'acaba el 1927 i esdevé una obra mestra de l'arquitectura moderna.

Des d'aleshores, el famós arquitecte francosúís, incapaç de suportar la idea que una dona triomfi en el seu propi estil arquitectònic, manté una relació obsessiva amb l'obra de l'arquitecta. El 1932 Eileen i Jean se separen i Badovici es queda la casa. Entre 1938 i 1939, amb el vistiplau d'ell, però sense l'autorització d'ella, Le Corbusier «embruta» la casa —segons les paraules l'Eileen Gray—, tot pintant-hi diversos frescos eròtics tot nu. Aquesta intervenció és un trauma per a Gray, que hi veu una completa contradicció amb les línies sòbries i pures que ella desitjava per a la seva arquitectura. Més endavant, Le Corbusier intenta comprar la vil·la, però no ho aconsegueix i acaba fent-se una petita cabana propera per poder vigilar-la.

Le Corbusier estava obsessionat amb la bellesa del lloc. Finalment mor nedant als peus de la Vil·la E-1027.

Alguns diran que mor d'enveja per la bellesa i la gràcia d'aquesta obra, que mai havia pogut igualar.

Lilly REICH

Dissenyadora i interiorista alemanya // 1885-1947

Lilly Reich comença la seva carrera en el tèxtil —un camp més fàcilment accessible per a les dones en aquell moment— i el 1912 s'uneix al Deutscher Werkbund, una associació d'artesans, artistes i arquitectes que promou l'estètica industrial i les arts aplicades. El 1922, esdevé la primera dona a ser-ne directora i, des d'aquest càrrec, organitza diverses exposicions que reben bones crítiques a les revistes.

El 1932 entra a l'escola Bauhaus per invitació del nou director, Mies van der Rohe. No hi és com estudiant, sinó com a «mestra» i dirigeix els tallers de teixits i disseny d'interiors. No obstant això, la seva col·laboració amb Mies van der Rohe havia començat anys enrere, el 1927. Durant anys, cada un manté la seva pràctica individual, però junts signen diverses col·laboracions importants que combinen arquitectura, mobiliari i disseny d'interiors. Ella treballa especialment en el famós Pavelló Alemany de Barcelona i la seva Cadira Barcelona, tot i que la seva contribució a aquest objecte,

atribuïda a Mies van der Rohe, mai no s'ha documentat. Tanmateix, no sembla casualitat que els anys de disseny de mobles de Mies van der Rohe coincideixin amb la seva associació professional amb Lilly Reich.

Albert Pfeiffer dirà més tard: «Mies van der Rohe no va tenir gaire èxit desenvolupant mobles abans ni després de la seva col·laboració amb Lilly Reich.»

A més, el mateix Mies van der Rohe diu que es considera un arquitecte «pur» i declara: «Una cadira és un objecte molt difícil. Un gratacel és gairebé més fàcil».

Malauradament, Lilly opta per romandre a Alemanya durant la Segona Guerra Mundial, fet que posa fi a la seva carrera. Després de la seva mort, Mies van der Rohe triga gairebé vint anys a tornar a Alemanya i recuperar els arxius de la seva antiga companya i sòcia. Els porta als Estats Units i els dona al MoMA, tot assegurant-se que Lilly Reich passi a la posteritat tal com es mereix.

Ethel BAILEY FURMAN

Arquitecta nord-americana // 1893-1976

Ethel Bailey Furman va ser la primera arquitecta afroamericana coneguda a l'estat de Virgínia.

Era filla de Madison J. Bailey, el segon afroamericà que va obtenir una llicència de contractista d'obres a Richmond, Virgínia, una opció comuna, en aquell moment, per als afroamericans amb competències en arquitectura. Hi ha tants obstacles per obtenir el títol d'arquitecte que molts d'ells, tot i tenir habilitats de dibuix, recorren als oficis de la construcció. Així, Ethel comença la seva formació informal en arquitectura i construcció amb el seu pare. Ella el segueix a les obres i ell utilitza les seves habilitats de dibuix per aconseguir projectes més importants.

Cap al 1915 es trasllada a Nova York i es forma com a arquitecta de manera privada, amb un tutor.

A partir de 1921 torna a Richmond i es posa a treballar amb el seu pare mentre cria els seus fills.

Quan assisteix a la conferència anual de constructors a l'Institut

Hampton, l'any 1928, és l'única dona entre desenes d'homes.

No és invisibilitzada per cap home en particular, sinó per tot un sistema racista i sexista del seu temps. Pateix discriminació per part d'altres arquitectes, però també de buròcrates que es neguen a revisar els seus projectes o que li deneguen els permisos d'obra perquè sempre troben defectes en els seus plànols. Per sortir-se'n, ben sovint ha de presentar els seus projectes a través dels contractistes amb qui treballa, cosa que ha fet desaparèixer el seu nom de la història de l'arquitectura. Tanmateix, va dissenyar més de dos-cents edificis (habitatges, esglésies, hotels...) a l'estat de Virgínia.

Malgrat la seva audàcia professional, no és fins al 1958 que Ethel Bailey Furman s'inscriu com a delineant al directori de Richmond, i fins al 1968 no es registra com a arquitecta. El 2010, el seu treball va ser homenatjat a la Biblioteca de Virgínia a «Dones de Virgínia en la Història» pels seus èxits en el camp de l'arquitectura.

Aino MARSIO-AALTO

Arquitecta i dissenyadora finlandesa // 1894-1949

Aino Marsio-Aalto neix a Finlàndia, en una època en què l'arquitectura es considerava un instrument de progrés social.

De petita, viu amb els seus pares en una cooperativa d'habitatges a Hèlsinki. Allà coneix uns veïns fusters amb qui acaba fent d'aprenent mentre continua els seus estudis d'arquitectura fins que es gradua, el 1920.

Entre el 1920 i el 1924, treballa per a l'arquitecte Oiva Kallio i després per a Gunnar Wahlroos.

El 1924 s'incorpora al despatx d'Alvar Aalto i s'hi casa sis mesos després. De seguida, emprenen una llarga sèrie de viatges abans d'obrir el seu propi estudi a Turku, el 1927. Col·laboren en nombrosos projectes, inclòs el Pavelló Finlandès per a l'Exposició Universal de Nova York de 1939. Tanmateix, com que els plànols del despatx conjunt mai van ser signats amb els seus noms, és difícil saber com es dividien la feina, fet que sens dubte ha contribuït significativament a

esborrar la meitat femenina de la parella Aalto de la història de l'arquitectura.

Aino va dissenyar alguns projectes de manera independent, com ara la Villa Flora a Alajärvi (1926) i la residència infantil i de salut Noormarkku (1945). També era experta en escenografia, i el 1936 es va encarregar de l'exposició d'arquitectura de la Triennal de Milà, per la qual rep un premi.

Aino també va ser la directora artística d'Artek, l'empresa que concep el mobiliari Aalto, abans de passar a ser-ne la directora el 1941. Aquest mobiliari sempre va ser present en les creacions de la parella, cosa que els va fer molt populars. Malauradament, com que totes les seves creacions s'han associat a l'empresa del seu marit, això també explica per què Aino ha estat oblidada.

Nina Stritzler-Levine, comissària de la galeria d'exposicions del Bard Graduate Center de Nova York, creu que aquesta és probablement l'omissió més greu de la història del disseny.

Charlotte PERRIAND

Arquitecta i dissenyadora francesa // 1903-1999

Després de graduar-se a l'escola de la Union centrale des arts décoratifs el 1925, Charlotte Perriand aconsegueix ràpidament un cert renom. El mateix any mostra les seves creacions a l'Exposició Internacional d'Arts Decoratives i Industrials Modernes i al Salon des artistes décorateurs.

El 1927, als vint-i-quatre anys, presenta la seva obra al despatx de Pierre Jeanneret i Le Corbusier, el qual li respon: «Aquí no brodem coixins, senyoreta!».

Uns dies més tard, Charlotte Perriand exposa el seu mobiliari metàl·lic, «Bar sous le toit», al Salon d'Automne de la Union centrale des arts décoratifs. En descobrir aquesta obra, Le Corbusier reconsidera la seva decisió i decideix contractar-la.

Així comença una col·laboració que durarà deu anys. Ella dissenyarà el mobiliari d'edificis emblemàtics com la Villa La Roche o la Cité Radieuse. La seva col·laboració esdevé indispensable per a Le Corbusier, qui en aquells moments s'enfrontava a diversos fracassos, especialment

amb les seves propostes a licitacions que incloïen el disseny d'interiors.

El 1929, ella funda l'UAM (Unió d'Artistes Moderns), juntament amb René Herbst, Pierre Chareau i Eileen Gray.

Gran amant de la natura i molt compromesa socialment, Charlotte Perriand també va rebre inspiració al llarg dels seus viatges, en particular per la seva experiència al Japó, on va viure durant sis anys. Totes aquestes facetes de la seva personalitat es van reflectir en les seves creacions.

Sense rebre mai el reconeixement que mereixia per les creacions al costat de Le Corbusier —el qual va dir que ella havia «sostingut el llapis» a l'oficina de disseny, ni més ni menys que a la resta de col·laboradors—, finalment Perriand decideix sortir de l'ombra del gran mestre i treballar pel seu compte.

Avui dia, alguns dels seus dissenys es venen per diversos centenars de milers d'euros. Una vegada ella va dir irònicament: «M'hauria d'haver col·leccionat a mi mateixa».

Egle Renata TRINCANATO

Arquitecta i artista italiana // 1910-1998

Després d'acabar el batxillerat el 1930, Egle Renata Trincanato troba la seva primera feina com a delineant a l'empresa Jesorum. El 1933, quan ja era professora en una escola professional per a dones, es matricula a l'Istituto Superiore d'Architettura de Venècia. Durant els seus estudis universitaris, coneix Carlo Scarpa (1906-1978), de qui esdevé companya de feina i amiga, i amb qui col·labora en diverses exposicions. El 1937 viatja a Líbia per estudiar les ruïnes de Sabrata amb altres estudiants i professors, inclòs Guido Cirilli, el seu primer mentor. Durant aquest viatge, quan el grup fa escala a Nàpols, coneix Giuseppe Samonà, de qui passa a ser assistent i companya.

El 1938, esdevé la primera dona a graduar-se en arquitectura a la universitat veneciana, i ho fa amb les màximes qualificacions. Dos anys més tard, obté una plaça de professora de dibuix geomètric i elements arquitectònics a l'Escola Superior d'Art de Venècia.

L'any 1948 és crucial, ja que publica el llibre *Venice Minor*, un assaig que consolida la seva reputació com a especialista en arquitectura veneciana. L'arribada de Samonà, aquest mateix curs acadèmic, com a professor a l'Institut Superior d'Architettura de Venècia, li dona la possibilitat tant d'estudiar la morfologia dels edificis venecians com d'aprofundir en la restauració d'edificis, coneixements i habilitats que implementa de manera audaç als projectes que, de 1948 a 1950, desenvolupa per a diversos concursos i encàrrecs directes.

Durant els anys cinquanta, participa activament en el disseny i la construcció

del poble de San Marco a Mestre, un projecte urbà i arquitectònic exemplar. També dissenya l'edifici de Via Cecchini a Mestre el 1959.

En paral·lel, el 1954, és nomenada cap del Departament tècnic i artístic de la ciutat de Venècia, càrrec que fins aleshores exclou la participació de les dones. Trincanato apel·la i obté una modificació de la convocatòria. Així esdevé, també, directora del Museu del Palau Ducal.

El 1964, passa a ser professora d'elements arquitectònics i relleu de monuments al Politècnic de Torí. Així mateix, a finals dels anys seixanta, col·labora amb Aldo Rossi en la redacció del document «Ciutats venecianes», desenvolupat per al pla de coordinació territorial de la regió del Vèneto per a l'Autoritat de l'Aigua de Venècia.

El 1974, esdevé vicedirectora de l'IUAV i, l'any següent, directora de l'Institut de Topografia i Restauració, un departament que concep, inicia i funda ella mateixa. El 1985, Trincanato acaba el seu mandat com a directora del Departament de ciència i tecnologia de la restauració.

Egle Renata Trincanto, tot i desenvolupar els projectes de principi a fi al costat de Samonà, mai va sentir la necessitat d'imposar la seva signatura als projectes, que eren el resultat d'un diàleg constant entre tots dos. Cada esbós i cada plànol han conservat la frescor de concepció constantment present en la seva obra fins a la seva mort. Sempre va tenir molt en compte el benestar quotidià de les persones, especialment a l'interior de les architectures, amb una mirada cap al passat i una altra cap a la modernitat.

Ray EAMES

Dissenyadora, arquitecta i cineasta nord-americana // 1912-1988

Ray Eames, de nom real Alexandra «Ray» Kaiser, va revolucionar el món del disseny conjuntament amb el seu marit Charles Eames. Abans d'això, però, ja s'havia forjat una reputació en el món de l'art tot estudiant l'art expressionista abstracte amb l'alemany Hans Hofmann.

Ray coneix el seu futur company mentre estudia a la Cranbrook Academy of Art de Bloomfield Hills, Michigan (EUA). Junts, formen una col·laboració reeixida i es complementen perfectament.

El 1941, any del seu casament, comencen a experimentar amb el disseny de mobles utilitzant motlles tridimensionals de contraxapat amb l'objectiu de crear cadires còmodes i assequibles. Després, amb l'esclat de la guerra, es dediquen a la creació de fèrules de contraxapat. Totes aquestes creacions són exposades el 1946 al Museu d'Art Modern (MoMA).

El 1945, la parella és seleccionada per participar al concurs Case Study

Houses, per dissenyar cases modernes i econòmiques. Entre 1945 i 1949, dissenyen trenta-sis projectes i en construeixen dos: el número 8 (que es converteix en la seva llar) i el número 9.

El 1979, la parella rep la Royal Gold Medal for Architecture del Royal Institute of British Architects (RIBA), i Ray Eames esdevé la primera dona a rebre aquest honor.

Malgrat la seva coneguda associació, Ray Eames viu a l'ombra del seu carismàtic company durant tota la seva vida i sovint és ignorada en les seves col·laboracions. Cal destacar la seva aparició al programa de televisió Home el 1956. Se la presenta com una simple assistent del seu marit «brillant i intel·ligent» i és retratada com «la dona darrere de cada gran home». Malgrat les objeccions de Charles per fer-hi front i els millors esforços de Ray per corregir-la, la presentadora va acomiadar Ray per continuar el programa només amb ell.

Matilde UCELAY

Primera arquitecta titulada a Espanya //
1912-2008

Matilde Ucelay neix a Madrid, filla d'una família burgesa, professional i il·lustrada. El juny del 1936 es llicencia, un any abans del previst, i es converteix en la primera dona que obté el títol d'arquitecta a Espanya.

A causa de la seva filiació al Front Popular i de la seva breu participació a la junta de govern del Col·legi d'Arquitectes de Madrid, és acusada per la dictadura franquista del delictes d'auxili a la rebel·lió i condemnada pel Codi de Justícia Militar a la inhabilitació de l'exercici professional privat durant cinc anys i a la prohibició de càrrecs públics de per vida, a més de rebre una multa de 30.000 pessetes. La seva condemna és més severa que la d'altres arquitectes: mentre les autoritats alleugereixen els càstigs als homes per por de quedar-se sense professionals qualificats, en el cas d'Ucelay decideixen endurir-los.

Durant la dictadura franquista, les dones veuen negats molts drets legals i econòmics, amb prohibicions expresses com signar contractes o gestionar el propi patrimoni. Malgrat aquestes restriccions, Ucelay continua exercint la professió de manera autònoma, primer discretament, signant els seus

projectes a través de companys homes. Al final va acabar desenvolupant una obra prolífica i de gran qualitat, amb més de 120 projectes.

Treballa principalment en habitatges unifamiliars, però també dissenya botigues, magatzems i laboratoris. Inicialment, la majoria dels seus clients són estrangers, més acostumats a veure dones arquitectes. Segons la pròpia Ucelay, el seu estil no respon tant als corrents arquitectònics dominants del moment com a la seva voluntat d'adaptar-se al gust de cada client. Tot i això, els seus projectes mostren un enfocament racionalista, funcional i amb un control exhaustiu de cada detall.

El seu llegat, invisibilitzat durant anys, finalment és reconegut el 2004 amb el Premi Nacional d'Arquitectura, fet que la converteix en la primera dona a rebre aquest guardó.

Matilde Ucelay és una arquitecta que sap sobreposar-se a les barreres pròpies del sistema patriarcal que marca fortament gran part del segle XX a Espanya i a les imposicions polítiques del franquisme, nefastes per a la cultura i l'arquitectura de l'època.

Anne TYNG

Arquitecta i professora nord-americana // 1920-2011

Anne Tyng va ser arquitecta i professora, membre de l'American Institute of Architects i acadèmica de la National Academy of Design. Va ser la primera dona a exercir l'arquitectura a l'estat de Pennsilvània. També era una apassionada de les matemàtiques, que utilitzava regularment en el seu disseny arquitectònic.

Anne Tyng es gradua en Belles Arts el 1942 a la Universitat de Radcliffe i dos anys més tard esdevé una de les primeres dones a graduar-se a l'Escola d'Arquitectura de Harvard, on té professors com Walter Gropius i Marcel Breuer.

El 1949 és l'única dona a presentar-se a l'examen per obtenir el títol d'arquitecta. Durant l'examen, és sotmesa a un tracte sexista per part d'un vigilant, que li gira l'esquena i es nega a tenir-la en compte.

El 1945, s'incorpora a l'estudi de l'arquitecte Louis Kahn, amb qui inicia una relació. La seva fascinació per la geometria influeix en diversos projectes del famós arquitecte, com ara els banys de Trenton i el sostre de la Yale Art Gallery. Afirmar que el concepte de la «Torre de la Ciutat» de Kahn és una invenció seva. Tanmateix, quan la maqueta s'exposa al Museu d'Art Modern, Kahn decideix no citar-la.

Quan queda embarassada del famós arquitecte, l'any 1953, deixa

l'estudi per evitar escàndols i es trasllada a Itàlia on continua la seva carrera com a arquitecta.

El 1965, Anne Tyng esdevé la primera dona a rebre una beca de la Graham Foundation for Advanced Studies in the Fine Arts. En una carta per recomanar-la a la Graham Foundation, Buckminster Fuller la descriu com «Kahn's geometrical strategist» (l'estratega darrere de la geometria de Kahn).

El 1975 obté el doctorat a la Universitat de Pennsilvània amb una tesi titulada «Aleatorietat i ordre simultanis: la proporció Fibonacci-Divina com a principi de formació universal», on combina el seu amor per les matemàtiques i l'arquitectura.

El 1989, publica un assaig titulat From Muse to Heroine, Toward a Visible Creative Identity, en què explora l'evolució del paper de les dones en l'arquitectura. Hi escriu: «La transició de musa a heroïna l'aconsegueixen poques dones. La majoria estudien arquitectura i després es casen amb arquitectes. Ja no és que la dona s'amagui darrere de cada gran home, sinó que la dona arquitecta, tot i treballar conjuntament amb el seu company, amb prou feines serà visible al costat (o una mica darrere) de l'heroi.»

Norma MERRICK SKLAREK

Arquitecta nord-americana // 1926-2012

Norma Merrick Sklarek va ser una de les primeres dones afroamericanes a obtenir el títol d'arquitecta a l'estat de Nova York, el 1954, i a Califòrnia, el 1962, i se la va conèixer com la «Rosa Parks de l'arquitectura». Malgrat les discriminacions i les dificultats per trobar feina, va tenir una carrera extremadament productiva.

De petita, el seu pare, un metge progressista, l'anima a explorar professions normalment reservades als homes.

Després de graduar-se a la universitat, el 1950, Norma es presenta a dinou ofertes de feina, sense èxit. Finalment en troba una com a delineant al Departament d'Obres Públiques de la ciutat de Nova York i, al mateix temps, prepara l'examen per obtenir el títol d'arquitecta, amb l'esperança que l'ajudi a trobar feina en un estudi.

Aprova amb nota i comença la seva carrera a l'estudi Skidmore, Owings & Merrill, a Nova York, on treballa entre 1955 i 1960.

Després es trasllada a Califòrnia i entra a Gruen Associates, on roman, des de 1960 fins a 1980. A l'oficina coincideix

i treballa extensament amb l'arquitecte argentí César Pelli i participa en projectes importants com l'Ambaixada dels Estats Units a Tòquio i la Fox Plaza a San Francisco. Tot i això, el seu nom rarament es menciona dins de l'empresa i, de fet, al llarg dels vint anys que hi treballa mai és ascendida a arquitecta principal, ja que els seus superiors desconfien de la reacció dels clients conservadors cap a una dona afroamericana. Això sí, el 1966 s'incorpora a la direcció de l'empresa.

El 1980, també és la primera dona afroamericana a rebre el títol honorífic de Fellow de l'Institut Americà d'Arquitectes (AIA). En rebre el seu nomenament, declara: «És un títol sexista, però l'acceptaré!».

El 1985, funda el primer estudi de dones arquitectes juntament amb Margot Siegel i Katherine Diamond, però es jubila el 1992.

Poc després, és nomenada pel governador per formar part de l'Associació d'Arquitectes de Califòrnia i del comitè d'ètica nacional de l'Institut Americà d'Arquitectes.

Denise SCOTT BROWN

Urbanista i arquitecta nord-americana // 1931-

Denise Scott Brown, nascuda a Rhodèsia del Nord (actualment Zàmbia, Àfrica Austral) de mare formada en arquitectura, sempre va creure que la professió era un domini de les dones. No obstant això, descobreix una realitat completament diferent durant els seus estudis a la Universitat de Witwatersrand (Johannesburg), on només hi ha cinc dones entre els seixanta estudiants d'aquesta disciplina. És allà on Denise Scott Brown coneix Robert Scott Brown, un company d'estudis que esdevindrà el seu primer marit.

La parella estudia i treballa a Londres entre el 1952 i el 1955, i als Estats Units a partir del 1958, on Denise Scott Brown segueix estudis d'arquitectura i urbanisme a la Universitat de Pennsilvània. Un any després, el 1959, Robert Scott Brown mor en un tràgic accident de cotxe. Malgrat aquesta dura experiència, Denise Scott Brown continua els seus estudis i el 1960 obté el màster en planificació urbana i li ofereixen una plaça de professora d'arquitectura i urbanisme a la mateixa universitat.

És aleshores quan coneix Robert Venturi. Comparteixen interessos, es complementen i ràpidament comencen a col·laborar.

El 1967 es casen i ella s'incorpora a l'estudi de Robert Venturi. Dos anys després, es converteix en sòcia i el despatx passa a anomenar-se Venturi Rauch & Scott Brown Associates (és a dir, VRSB). Junts, amb la col·laboració del company Steven Izenour i

estudiants de la Universitat de Yale, escriuen el famós llibre *Learning from Las Vegas*, un estudi de l'arquitectura i les tècniques de comunicació simbòlica d'aquesta sorprenent ciutat situada al desert de Nevada (EUA).

Malauradament, només Robert Venturi recull la glòria d'aquest treball realitzat entre els dos quan, el 1991, li és atorgat el prestigiós Premi Pritzker en solitari. Malgrat la petició de Robert Venturi d'incloure el nom de la seva companya i col·laboradora a aquest premi, que consagra la carrera d'un arquitecte, el comitè s'hi nega amb l'argument que només una persona el pot rebre. D'aquesta manera Denise Scott Brown esdevé, sense pretendre-ho, en un símbol del lloc atorgat a les dones en l'arquitectura.

Més tard, declara: «Em vaig casar amb un company de feina i vam unir les nostres vides professionals en el moment en què la fama (però no la fortuna) li va arribar. El vaig veure convertir-se en un gurú de l'arquitectura davant dels meus ulls, gràcies al nostre treball en comú i al del nostre estudi».

En un assaig escrit el 1974, però no publicat fins al 1989, titulat «*Room at the Top? Sexism and the star system in architecture*», Denise Scott Brown denuncia l'elitista *star system* de l'arquitectura, el sexisme, la discriminació que va patir al llarg de la seva carrera i les seves dificultats per tenir el mateix reconeixement que Robert Venturi.

Lella VIGNELLI

Arquitecta i dissenyadora italiana // 1934-2016

Lella Vignelli, nascuda Elena Valle, no estava destinada al disseny ni a l'arquitectura. De jove, tenia la intenció d'estudiar periodisme.

Tanmateix, el 1951 coneix Massimo Vignelli, un jove delineant tècnic, que la convenç perquè estudiï arquitectura amb ell a l'Escola de Venècia. Es casen el 1957 i després es traslladen als Estats Units, on Lella és contractada per Skidmore, Owings & Merrill a Chicago.

El 1960, els Vignelli funden l'estudi de disseny i arquitectura Massimo i Lella Vignelli a Milà, on ella s'especialitza en interiors, mobiliari, exposicions i disseny de productes. Després funden Unimark International Corporation, el 1965, seguida de Vignelli Associates, el 1971 i, finalment, Vignelli Designs, el 1978. Aquestes empreses contribueixen al seu reconeixement internacional.

Malgrat la seva forta presència als Estats Units, les creacions dels Vignelli s'inspiren sobretot en el disseny europeu, més inclinat a la simplicitat i la modernitat.

Lella Vignelli treballa tota la seva vida al costat de Massimo. Es complementen mútuament i, junts, envaeixen l'escena internacional del disseny. Malgrat el seu treball a quatre mans, ella és sovint considerada com un simple suport per a ell. Aquest és un problema contra el qual van haver de lluitar, però que mai no van poder resoldre del tot.

Un dels seus treballadors, Michael Bierut, va dir: «En Massimo m'ha ensenyat a ser un bon dissenyador. La Lella m'ha ensenyat a ser un dissenyador d'èxit [...]. El talent i la passió són importants [...], però també cal pensar, ser intel·ligent, tenir confiança en un mateix i no perdre mai la motivació.»

El 2013, quan a la Lella li diagnostiquen Alzheimer, en Massimo publica un llibre en honor seu titulat Design by: Lella Vignelli, on la descriure com «una inspiració per a totes les dissenyadores que confien orgullosament només en els seus mèrits».

Wendy CHEESMAN

Arquitecta britànica // 1937-1989

El 1963, Wendy Cheesman funda Team 4 amb el seu company, Norman Foster, i tres socis més (la seva germana, Georgie Wolton, Su Rogers i el seu marit, Richard Rogers). En aquell moment, Georgie Wolton és l'única arquitecta col·legiada; els altres membres són graduats recents de l'Escola d'Arquitectura de Yale.

Després d'uns anys, l'equip Team 4 es dissol i Wendy Cheesman i Norman Foster funden Foster + Partners, on treballa com a sòcia i directora fins a la seva mort el 1989.

Malgrat tot, el 1999 el prestigiós Premi Pritzker és atorgat, únicament, a Norman Foster. El premi homenatja la carrera de l'arquitecte i destaca edificis com el Sainsbury Centre

for Visual Arts, les oficines Willis Faber i Dumas i l'edifici del banc HSBC a Hong Kong, dissenyats en col·laboració amb la seva dona.

Precisament en una entrevista del 1975 amb la revista Architectural Design (AD), havien preguntat a Wendy Cheesman sobre el Sainsbury Centre i ella emfatitzava l'aspecte col·laboratiu de la creació d'un projecte arquitectònic i refutava la idea de l'arquitecte estrella:

«Els paracaigudistes s'uneixen de les mans per formar un cercle. Cada enllaç és igual d'important, cada acció és una reacció en cadena. Cooperem de la mateixa manera amb un equip de clients, arquitectes, enginyers, aparelladors, fabricants de maquetes i fotògrafs.»

Letizia GELLI MAZZUCATO

Arquitecta italiana // 1937-2019

Després d'estudiar a Florència, Letizia Gelli Mazzucato s'estableix a Bolonya i s'inscriu a l'Ordre dels Arquitectes de la ciutat el 1960.

El 1961, participa en la fundació i promoció de l'activitat de Città Nuova, un grup que reuneix les aspiracions de joves arquitectes urbanistes. Opten per unir les seves habilitats i posar-les al servei d'una nova idea de ciutat centrada en el diàleg entre els individus i la millora de les condicions socials de tothom. Entre els protagonistes d'aquesta experiència hi ha Gian Paolo Mazzucato (que més tard esdevindrà el seu company), Umberto Maccaferri, Giancarlo Mattioli i Pierluigi Cervellati.

Al mateix temps, Letizia Gelli Mazzucato també treballa com a professora d'Arquitectura del Paisatge a la Facultat d'Enginyeria de la Universitat de Bolonya i a la Facultat d'Arquitectura de Cesena.

Entre les seves obres més importants hi ha el Monument als caiguts de Sabbiuno, que commemora les batudes massives que van seguir a la Batalla de Porta Lama; el Memorial a les dones caigudes per la llibertat, que porta els noms, gravats en maons, de 128 dones de la resistència de la província de Bolonya; i l'edifici que ara acull el Museu d'Ustica, amb la instal·lació permanent de Christian Boltanski en memòria de la catàstrofe aèria del 27 de juny de 1980, l'esbós original del qual porta el seu nom.

Aquesta important producció de monuments commemoratius li va valer el sobrenom d'«Arquitecta de la Memòria».

Malgrat aquest reconeixement, el nom del seu company és l'únic que apareix avui dia a la placa que hi ha a la façana del Museu d'Ustica, fet que oculta la seva contribució a ulls del gran públic.

Patty HOPKINS

Arquitecta britànica // 1942-

Després d’haver considerat la possibilitat de fer una carrera científica, finalment Patty Hopkins es decanta per l’arquitectura i passa a ser una de les cinc dones entre els seixanta alumnes que estudien a l’Architectural Association de Londres el 1959.

El 1976, funda un estudi amb el seu company, Michael Hopkins. Casa seva, amb estructura d’acer i façanes de vidre, és un dels seus projectes més destacats.

Junts, reben la Royal Gold Medal for Architecture del Royal Institute of British Architects (RIBA) el 1994. Patty Hopkins esdevé així la segona dona a rebre aquest reconeixement, quinze anys després de Ray Eames.

Patty és tristament famosa per haver estat esborrada d’una fotografia on ella apareix originalment amb cinc companys de professió: Norman Foster, Richard Rogers, Nicolas Grimshaw, Terry Farrell i el seu marit, Michael Hopkins. Quan el 2014 la fotografia es va fer servir per il·lustrar una sèrie de la BBC titulada «The Brits Who Built the Modern World» a

ella se la va eliminar de la imatge.

El mateix any, en un discurs que pronuncia al dinar Women in Architecture Luncheon al Langham Hotel, relata una altra anècdota:

«[...] en una conversa sobre Glyndebourne, em van preguntar quin havia estat el meu paper a l’estudi. És el tipus de pregunta que una persona tem: com resumir trenta-vuit anys en una frase. No ho puc recordar tot. Així, amb prou feines vaig aconseguir respondre alguna cosa com ara: en Michael pensava en un concepte i jo organitzava els detalls. A això el nostre amic Humphrey Burton, que feia les preguntes, va respondre: «Ah, vols dir triar els poms de les portes?» i en Michael va explotar: «No!». Així que l’altre dia, quan preparava aquest discurs, li vaig preguntar a en Michael què pensava del meu paper a l’estudi. I va dir: «L’estudi no hauria crescut sense tu. Tu eres la cola i l’oli». No estava segura de com interpretar aquesta contradicció. Però semblava una descripció adequada de la complexa realitat.»

Carme PINÓS

Arquitecta catalana // 1954-

Carme Pinós comença estudiant arquitectura juntament amb dos-cents nois i quatre noies més. Es llicencia el 1979 a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB), on coneix el seu company sentimental i professional, Enric Miralles (1955-2000). Junts comparteixen estudi entre 1982 i 1991, període durant el qual construeixen obres emblemàtiques com el Cementiri d'Igualada, les instal·lacions de tir amb arc a Barcelona i l'Escola-Llar de Morella, per la qual reben el Premi Nacional d'Arquitectura el 1995.

El 1991, després de separar-se d'Enric Miralles, Pinós decideix continuar el camí en solitari i funda el seu propi estudi. Malgrat que la feina i la responsabilitat dels projectes anteriors havien estat compartides, el reconeixement solia recaure en Miralles. Pinós queda apartada de l'elit arquitectònica durant gairebé una dècada, tot i que és convidada com a professora a universitats de prestigi internacional, com les d'Illinois, Düsseldorf o Columbia.

La situació canvia quan la contacten per fer el projecte Cube I, la torre de Guadalajara (Mèxic), amb la qual obté diversos premis. A partir d'aquell moment, recupera la confiança, els encàrrecs i el reconeixement, i esdevé autora de projectes com el CaixaForum de Saragossa, el Campus de la Universitat d'Economia de Viena i la nova Escola Massana de Barcelona.

Aquest esperit de llibertat i resistència defineix la seva obra posterior, en què prioritza una arquitectura que no només sigui estètica, sinó que també generi vincles entre les persones i el territori. A més de la seva pràctica professional, Pinós continua tenint un paper rellevant en l'àmbit acadèmic: imparteix classes a universitats com Harvard, Berkeley, l'École Polytechnique de Lausanne o la Universitat de Venècia, tot oferint una visió que integra sensibilitat, compromís i una constant voluntat de trencar amb les estructures de poder.

Carme Pinós és una de les arquitectes més innovadores i influents de la seva generació, pionera a establir i mantenir un estudi propi i guardonada amb el Premi Nacional d'Arquitectura el 2021 —un guardó que només han rebut dues altres dones arquitectes—. Tot i això, tres dècades després de separar-se d'Enric Miralles, en gairebé totes les entrevistes que se li fan encara hi apareixen preguntes sobre la seva relació i la posterior ruptura amb Miralles. En canvi, malgrat que l'Enric morí massa aviat i, per tant, no hi ha tantes entrevistes publicades, en cap d'elles no s'hi troben preguntes sobre la seva vida privada ni sobre la relació amb Carme Pinós. És més, totes les entrevistes estan enfocades estrictament en la seva obra i a ella sovint ni se l'esmenta quan es parla dels projectes que van fer plegats.

Lu WENYU

Arquitecta xinesa // 1967-

Lu Wenyu és cofundadora de l'Amateur Architecture Studio de Hangzhou, Xina, conegut pel seu ús de tècniques i materials tradicionals, així com pel seu interès per l'arquitectura vernacla xinesa.

Funda l'estudi el 1998, en col·laboració amb el seu company, l'arquitecte Wang Shu, a qui coneix durant els seus estudis d'arquitectura i enginyeria a l'Institut Tecnològic de Nanjing.

L'estudi guanya notorietat a la Xina i, més tard, a la resta del món. A contracorrent de l'enfocament de desenvolupament desenfrenat impulsat per la República Popular, ells adopten una línia de reinterpretació de l'arquitectura tradicional local, especialment mitjançant l'ús de materials i tècniques artesanals ancestrals.

El 2012, Wang Shu rep el Premi Pritzker i lamenta no poder-lo compartir amb la seva dona, tot comparant la seva situació amb la de Denise Scott Brown. Tot i això, a diferència de l'arquitecta estatunidenca, Lu Wenyu decideix rebutjar el prestigiós premi i evitar la fama, que és aclaparadora en el context xinès, per dedicar-se al seu fill. En una entrevista amb el diari El País, explica: «A la Xina, perds el control de la teva vida quan et fas famós. Jo vull una vida i prefereixo passar-la amb el meu fill.

Allà no accepto entrevistes. I tampoc als països de parla anglesa [...] Estic contenta de dissenyar una arquitectura que crec que ajuda els nostres pobles i ciutats a ser millors. Estic convençuda que parlar-ne desperta l'interès dels altres, no pas ser famós.»

Itziar GONZÁLEZ VIRÓS

Arquitecta i urbanista catalana // 1967-

Arquitecta, urbanista i activista social barcelonina, filla d'una família molt vinculada al món acadèmic i polític. Estudia arquitectura a l'ETSAB, on es llicencia el 1995 amb un projecte final sobre el barri autogestionat de Christiania, a Copenhaguen. Des d'un inici fa el «jurament» personal de no fer obra nova i es compromet amb la rehabilitació arquitectònica i la gestió social i participativa de l'espai públic. Fins al 2005 exerceix de professora associada a l'ETSAB i es dona a conèixer en processos participatius com el de la reforma de la plaça de Lesseps de Barcelona.

El 2007, arran d'una proposta del PSC liderada per l'alcalde de Barcelona Jordi Hereu, entra en la política municipal com a regidora independent del districte de Ciutat Vella. Durant la seva gestió defensa fermament els interessos veïnals i lluita contra l'especulació i la corrupció urbanística, especialment vinculada a les llicències de pisos turístics, fet que la situa en conflicte directe amb foscus interessos econòmics i polítics molt consolidats. En aquest context, se la titlla de dona il·luminada i problemàtica, entren al seu domicili i rep amenaces de mort, igual que també en reben dues treballadores municipals més. Mentrestant, internament es veu qüestionada i, fins i tot, desautoritzada. El silenci i la manca de suport institucional des d'un poder polític molt masculinitzat contrasten fortament amb l'assetjament i les amenaces rebudes per tres dones que gosen enfrontar-se a trames mafioses de connivència entre funcionaris i interessos privats. L'any 2009 presenta la renúncia al càrrec per una barreja

de coherència, protesta, sensació d'inseguretat i esgotament psicològic. La decisió posa el focus en la trama de corrupció, l'opacitat del sistema polític i la invisibilització de la seva tasca, sovint reduïda o qüestionada quan posa en joc el seu criteri professional i ètic com a arquitecta. La sentència del judici per les denúncies de corrupció es produeix tretze anys més tard i en surten condemnades disset persones, principalment funcionaris públics, com l'aleshores cap de serveis tècnics de Ciutat Vella, propietaris de pisos turístics i els seus representants.

Després de la renúncia, Itziar González continua la seva trajectòria com a arquitecta i activista, i impulsa iniciatives com el Parlament Ciutadà, que té per objectiu promoure una democràcia més participativa, i l'Institut Cartogràfic de la ReVolta, dedicat a pensar i cartografiar les causes estructurals de la corrupció. Al mateix temps, desenvolupa projectes de consultoria urbana, rehabilitació patrimonial i mediació en conflictes entre veïnat i Administració, tot consolidant una pràctica d'«arquitectura social» centrada en el valor comunitari. Un exemple de tot això és el projecte de renovació de la Rambla de Barcelona. Alhora esdevé una veu referent en debats sobre ciutat, feminisme i democràcia, tot i haver travessat períodes de dificultat i rebuig en el sector arran del seu posicionament crític. Avui, el seu recorregut la situa com una professional que combina ofici, compromís ètic i capacitat de transformació col·lectiva, i que obre camí a altres dones en els camps de l'arquitectura i la política.

crédits de l'exposició

Comissariat
Aurélie Vanhove i Solène Pasztor (arquitectes i membres de l'associació MéMo) amb l'acompanyament d'Anne Labroille (cofundadora de MéMo) i El globus vermell

Disseny muntatge expositiu
MéMo (Mouvement pour l'équité dans la maîtrise d'oeuvre)

Disseny gràfic
Aurélie Vanhove, Solène Pasztor i El globus vermell

Textos
Aurélie Vanhove, Solène Pasztor i El globus vermell

Correcció dels textos
Anna Tetas Palau

Traduccions
Traduaction

Il·lustracions
Aurélie Vanhove

Producció i oficina tècnica
Hotaru

Impremta
Pressing

Construcció i muntatge expositiu
Institut français de Barcelone

Servei d'informació i vigilància
Institut français de Barcelone

agraïments

A l'Ordre des Architectes Pays de la Loire per haver-nos contactat i donat suport en la creació d'aquesta exposició.

A Barcelona 2026, Capital Mundial de l'Arquitectura.

A l'Institut Francès de Barcelona.

A tothom qui ens ha assessorat sobre el muntatge de l'exposició.

Als arxius i als titulars dels drets dels arquitectes exposats que han respost les nostres preguntes.

crédits de les fotografies que han inspirat les il·lustracions

Marion MAHONY GRIFFIN. Dibuix digital creat a partir de la fotografia de 1935, © National Library of Australia. Fotògraf desconegut // **Frank Lloyd WRIGHT** de 1954, © New York World-Telegram and the Sun staff photographer: Al Ravenna.

Norma MERRICK SKLAREK. Dibuix digital creat a partir d'una fotografia de 1970 de fotògraf desconegut // **César PELLI.** Dibuix digital creat a partir d'una fotografia de fotògraf desconegut, © Pelli Clarke Pelli Architects.

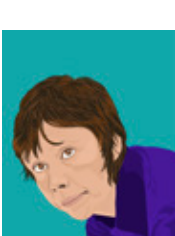
Eileen GRAY. Dibuix digital creat a partir de la fotografia de Berenice Abbott «Portrait of Eileen Gray», 1925. National Museum of Ireland // **Le CORBUSIER.** Dibuix digital creat a partir d'una fotografia d'arxiu. Fotògraf desconegut, © Fondation Le Corbusier/ADAGP.

Denise SCOTT BROWN. Dibuix digital creat a partir de la fotografia «Denise Scott Brown in 1965», fotografia del professor William Wheaton // **Robert VENTURI.** Dibuix digital creat a partir de la fotografia de George Pohl, via the Architectural Archives, University of Pennsylvania.

Lilly REICH. Dibuix digital creat a partir de la fotografia de 1914 del fotògraf G. Engelhardt, Bauhaus-Archiv Berlin, Inv. Nr. 8032 // **Ludwig MIES VAN DER ROHE.** Dibuix digital creat a partir de la fotografia d'Hugo Erfurth «Portrait Ludwig Mies van der Rohe 1934».

Lella VIGNELLI. Dibuix digital creat a partir de la fotografia de la parella davant el seu taller d'Alex Cheek. «Vignelli Center of Design Studies - Rochester Institute of Technology, 2010» © RIT Archives // **Massimo VIGNELLI.** Dibuix digital creat a partir d'una fotografia de John Madere.

Ethel BAILEY FURMAN. Dibuix digital creat a partir de la fotografia «Ethel Bailey Furman, Virginia's only woman architect», aparegut al diari The Afro-American del 6 de juliol de 1946 // Retrat genèric que representa la invisibilitat sistèmica de les dones arquitectes de color.

Wendy CHEESMAN. Dibuix digital creat a partir de la fotografia de Tim Street Porter, © Norman Foster Foundation // **Norman FOSTER.** Dibuix digital creat a partir de la fotografia de Yukio Futagawa.

Aino MARSIO-AALTO. Dibuix digital creat a partir de la fotografia de Herbert Matter; original print: «M1446 Herbert Matter papers, circa 1937-1984, Series 4, Box 181, Folder 23», Courtesy of the Department of Special Collections, Stanford University Libraries // **Alvar AALTO.** Dibuix digital creat a partir de la fotografia «Alvar Aalto 1960» © Alvar Aalto Foundation.

Letizia GELLI MAZZUCATO i Gian Paolo MAZZUCATO. Dibuixos digitals creats a partir de dues fotografies proporcionades per Nadia Brandalesi, presidenta de l'associació Artecittà-APS i de la Galerie Letizia Gelli.

Charlotte PERRIAND. Dibuix digital creat a partir de la fotografia de Pernelle Perriand-Barsac i Jacques Barsac «Charlotte Perriand à bord du Taporó, 1974» © AChP // **Le CORBUSIER.** Dibuix digital creat a partir d'una fotografia d'arxiu. Fotògraf desconegut.

Patty HOPKINS i (d'esquerra a dreta) Michael HOPKINS, Nicolas GRIMSHAW, Norman FOSTER, Richard ROGERS, Terry FARRELL. Dibuixos digitals creats a partir de la fotografia de Dominic Lipinski, realitzada en ocasió de l'obertura de la RIBA's Exhibition i modificada per l'article «The Brits who built the Modern World» de la BBC.

Egle Renata TRINCANATO i Giuseppe SAMONÀ. Dibuixos digitals creats a partir de dues fotografies de la família Balistreri Trincanato dels anys 1940, enviades per Emiliano Balistreri, nebot de l'arquitecte.

Carme PINÓS. Dibuix digital creat a partir d'una fotografia d'arxiu. © Estudio Carme Pinós // **Enric MIRALLES.** Dibuix digital creat a partir d'una fotografia del 2008 de l'arxiu de Paco Elvira. © Arxiu Paco Elvira. All rights reserved.

Ray EAMES. Dibuix digital creat a partir de la fotografia de Charles EAMES «Ray Eames photographed by Charles Eames, in the early 1940's» Arxiu de la parella, © Eames Office, LLC. All rights reserved // **Charles EAMES.** Dibuix digital creat a partir d'una fotografia d'arxiu. © Eames Office, LLC. All rights reserved.

Lu WENYU i Wang SHU. Dibuix digital creat a partir de la fotografia d'Ivan Mathie per a la publicació *Frauen bauen Stadt: The City Through a Female Lens* de Wojciech Czaja i Katja Schechtner, Ed. Birkhäuser, 2021.

Matilde UCELAY. Dibuix digital creat a partir d'una fotografia d'arxiu. Fotògraf desconegut // Retrat genèric que representa la invisibilitat sistèmica per part de la dictadura franquista. Dibuix digital creat a partir d'una fotografia d'arxiu. Fotògraf desconegut.

Itziar GONZÀLEZ. Dibuix digital creat a partir d'una fotografia d'arxiu de Dolors Pena // Retrat genèric que representa la invisibilitat sistèmica per part del poder econòmic.

Anne TYNG. Dibuix digital creat a partir de la fotografia «Anne Griswold Tyng Collection 1978», fotògraf desconegut // **Louis KAHN.** Dibuix digital creat a partir de la fotografia de Robert Clayton Lautman, ©Robert Lautman Photography, National Building Museum.